

კვლავ ერთიანი მონარქიის დროშის შესახებ ანუ „არასიმართლე... წარმოსახვით ნასაზრდოები“

2018 წელს მეცნიერებათა აკადემიის მაც-
ნეში გამოქვეყნდა ნინო ჯაველიძის წერილი
„XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-
სახის გარკვევისთვის“,¹ სადაც ავტორი მიზ-
ნად ისახავს, გაარკვიოს ერთიანი ქართული
მონარქიის დროშის სახე და პარალელურად
აკრიტიკებს ამავე თემაზე 2017 წელს გა-
მოქვეყნებულ სტატიაში გამოთქმულ ჩემს
მოსაზრებებს.²

შეგახსენებთ, რომ ჩემს ნაშრომში ქართვე-
ლი (თამარის პირველი ისტორიკოსი), სომეხი
(სტეფანოს ორბელიანი) და სპარსელი (მუჰა-
მად იბნ ალი რავენდი) მემატიაწეების მიერ
მონოდებული ინფორმაციის საფუძველზე
ვივარაუდე, რომ XII საუკუნეში საქართვე-
ლოს სამეფო დროშა თეთრი ფერის ქსოვილ-
ზე დატანილ წითელ ჯვარს წარმოადგენდა.³
ნ. ჯაველიძე, როგორც განსხვავებული შე-
ხედულების მქონე, ამ მოსაზრების საწი-
ნააღმდეგოდ ილაშქრებს და თავის წერილს
ერთობ დამახასიათებელი კრიტიკით იწყებს.
მომყავს ციტატა ჩემი სტატიიდან, რომელიც
თვალში არ მოუვიდა პატივცემულ მკვლე-
ვარს: „შუა საუკუნეების ქართული დროშების
შესახებ ერთობ მწირი ცნობები მოგვეპოვე-
ბა. კიდევ უფრო მწირია ცნობები, რომლებიც
ამ დროშის აღწერილობას შეიცავს. ერთიანი
მონარქიის გორგასლიან-დავითიანი დროშის
ფერსა თუ სახეზე მხოლოდ თამარის პირვე-
ლი ისტორიკოსი (XII ს.) და სტეფანოს ორბე-
ლიანი (XIII ს.) მოგვითხრობს“. ⁴ ამ უწყინარმა
და, რაც მთავარია, მართებულმა ფორმული-
რებამ ჩემი ოპონენტის ისეთი რისხვა დაიმ-
სახურა, რომ მას მთელი ორი თავი მიუძღვ-
ნა. მოვუსმინოთ ნ. ჯაველიძეს: „დავინწყოთ
საკითხით, რომელიც წყაროებში ზოგადად
ქართული დროშების ხსენებას მოიცავს. იქ-

მნება შთაბეჭდილება, რომ ავტორი არ იც-
ნობს (ან არ სურს განიხილოს) იმ წერილო-
ბით წყაროებს, სადაც ქართული დროშები
მათი აღწერის გარეშეა ნახსენები“. ⁵ ამას
მოსდევს გრძელი ჩამონათვალი, სადაც, არც
მეტი, არც ნაკლები, მოყვანილია მაგალითე-
ბი წყაროებიდან, სადაც უბრალოდ სიტყვა
„დროშა“ არის ნახსენები! შედეგად, ნ. ჯავე-
ლიძე ასკვნის: „ზემოთქმულიდან გამომდინა-
რე, მ. წურწუმის სიტყვები, თითქოსდა „შუა
საუკუნეების ქართული დროშების შესახებ
ერთობ მწირი ცნობები მოგვეპოვება“, არ
შეიძლება გავიზიაროთ, ვინაიდან, ამ მხრივ,
ჩვენს წინაშე სხვა სინამდვილე წარმოჩინდე-
ბა – როგორც ქართულ, ასევე უცხოენოვან
წყაროებში, ქართული დროშები ნახსენებია
არაერთგზის“. ⁶ გვიანი შუა საუკუნეების
დროშების აღწერის შემდეგ კი კმაყოფილე-
ბით იმეორებს: „ერთი სიტყვით, მ. წურწუ-
მიას ზემომოხმობილი ნათქვამი დროშების
აღწერილობის სიმწირის თაობაზე არ შე-
ესატყვისება სინამდვილეს და მხოლოდ მის
მცდარ ვარაუდად აღიქმება“. ⁷

კარგი ბატონო, დავუშვათ, არ ვიცნობ ან
რაიმე ფარული ზრახვით მსურს ქართული
დროშების შესახებ არსებული ცნობების
მიჩქმალვა. ნება მიბოძეთ, გკითხოთ: რას
გვაძლევს თქვენ მიერ ნახსენები დროშები
იმ საკითხთან მიმართებაში, რომელიც მე
დავაყენე? რომელი მათგანი აღწერს ერთი-
ანი მონარქიის დროშას? ან რაში გვარგია
ამ თვალსაზრისით გვიანი შუა საუკუნეების
ქართული დროშები?

რაც შეეხება იმას, თუ რა ტიპის ინფორმა-
ციაზე ვამახვილებდი ყურადღებას: ადვილი
მისახვედრია, რომ მე ვგულისხმობდი ისეთ
ცნობას, რომელიც რაიმე ხელშესახებ მო-
ნაცემს იძლევა შუა საუკუნეების ქართული
დროშის შესახებ და არა უბრალოდ დროშის
ხსენებას მატიაწეებში. თვალსაჩინოებისათ-
ვის მოვიყვან მაგალითს: 1410 წელს ტანენ-

5 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის
იერ-სახის გარკვევისთვის“, 6.

6 იქვე, 9.

7 იქვე, 14.

ბერგთან (გრიუნვალდთან) ტევტონთა ორ-
დენის დამარცხების შემდეგ, პოლონელებმა
მათ ხელში ჩაგდებულ მონინაალმდეგის 56
დროშას ცალკე წიგნი *Banderia Prutenorum*
მიუძღვნეს, სადაც იან დლუგოშმა ამ დრო-
შების სურათები თავისი ზომებითა და ბლა-
ზონით გამოაქვეყნა. ⁸ შეგვეძლო სხვა მაგა-
ლითებიც დაგვესახელებინა, თუნდაც 1300
წლის პოემა კერლავეროკის ალყაზე, სადაც
დროშაზე გამოსახული 110 (!) ინგლისური
გერბის ბლაზონია მოცემული, ⁹ თუმცა, ვგო-
ნებ, უკვე ცხადია, თუ რაგვარ ცნობასა და
აღწერას ვგულისხმობდი. თავისთავად, თუნ-
დაც ის ფაქტი, რომ ქართული სახელმწიფო
დროშის შესახებ კამათი დღემდე არ წყდება,
სწორედ ჩემი მოსაზრების მართებულობის
ილუსტრაციაა და ამტკიცებს, რომ არსებუ-
ლი ცნობები დეტალურობით ვერ დაიკვეხ-
ნიან.

ახლა ისიც ვიკითხოთ, თუ რაში დასჭირდა
ჩემს ოპონენტს ასეთი ყოვლად არაპროდუქ-
ტიული და უმისამართო შენიშვნის მოცემა?
რა თქმა უნდა, საერთო შთაბეჭდილების შე-
საქმნელად, რომლის ფონზეც მისი მოსაზრე-
ბები, რომლებიც ჩემი ძირითადი დასკვნების
უგულებელსაყოფადაა მიმართული, უფრო
წონადი გამოჩნდება. მაგრამ, დავანებოთ
თავი ამ არაფრის მომცემ დავას და უშუ-
ალოდ ნ. ჯაველიძის წერილზე გადავიდეთ.

აქ კი ირკვევა, რომ პატივცემულ მკვლე-
ვარს, რომელიც ცოდნასა და მეთოდოლო-
გიას მიწუნებს, ის საკითხებიც არ ესმის
სრულყოფილად, რომელზეც ამდენს წერს:
მის მიერ მოყვანილ მაგალითებსა და მსჯე-
ლობაში უხვად გვხვდება ფაქტობრივი თუ
მეთოდოლოგიური შეცდომები ანუ, მისივე
განმარტებით, „არასიმართლეები“.

დავინწყოთ იმით, რომ ნ. ჯაველიძე ვერ
ასხვავებს სადროშოს ლაშქრისაგან და ერ-
თმანეთში ურევს ქართულ და თურქულ სი-
ნამდვილეს. ის წერს: „წყაროთა თანახმად,
საკუთარი დროშა ჰქონდა ყველა სადრო-
შოს: „დალაცათუ ლაშქარნი დიდნი იყვნეს
და პატრონნი ათორმეტისა დროშისანი“. ¹⁰ ამ

8 იხ. მანუსკრიპტი Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 10001.

9 იხ. *The Siege of Carlaverock in the XXVIII: Edward I. A.D. MCCC; With the Arms of the Earls, Barons, and Knights, Who Were Present On the Occasion; With a Translation, a History of the Castle, and Memoirs of the Personages Commemorated by the Poet*, by Nicholas Harris Nicolas (London, 1828), I-XXXII, 1-380.

10 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის
იერ-სახის გარკვევისთვის“, 8.

მონაკვეთში თამარის პირველი ისტორიკოსი
ამბობს, რომ ლაშქარი თორმეტი დროშისა-
გან ანუ რაზმისაგან იყო ფორმირებული, ნ.
ჯაველიძეს კი ჰგონია, რომ აქ სადროშოებ-
ზეა საუბარი; მეტიც, მას მიაჩნია, რომ ეს
მონაკვეთი ქართულ სინამდვილეზე მეტყვე-
ლებს, სინამდვილეში კი მემატიაწე მუსლიმ-
თა ლაშქრის დროშებზე მოგვითხრობს. მათი
მიხედვით თამარის ისტორიკოსი, შაჰარმენის
ლაშქართან ზაქარია ფანასკერტელის ბრძო-
ლის აღწერისას, შაჰარმენის არმიაში შემავა-
ლი ტაქტიკური ერთეულების რაოდენობას
განსაზღვრავს და მონინაალმდეგის ლაშქრის
მრავალრიცხოვნებას ადგენს: „დალაცათუ
ლაშქარნი დიდნი იყვნეს და პატრონნი თორ-
მეტისა დროშისანი და ესენი მცირენი...“ ¹¹
აღნიშნული ციტატა ნ. ჯაველიძეს ს. ბარ-
ნაველის მიხედვით მოჰყავს ¹² და ეს შეცდო-
მებიც, შესაძლოა, ამითაა განპირობებული.
საერთოდ კი, წყაროთა ნაცვლად მეორადი
ლიტერატურით სარგებლობა მეტად დამახა-
სიათებელია ჩემი ოპონენტისათვის.

ნ. ჯაველიძე მოგვითხრობს, რომ „ქ. ცხო-
მის შემოგარენში, 23 ვერსზე მდებარე ერთ
ეკლესიაში ნაპოვნია ფილა, რომელზეც გამო-
სახულია ცხენოსანი დროშით ხელში. მკვლე-
ვართა აზრით, ქვაზე ამონაკვეთი თარიღდე-
ბა XII-XIII სს-ით“. ¹³ შემდეგ კი ასკვნის: „...
აღმიან დროშებზე ჯვარი დამაგრებული იყო
დროშის ბუნის თავზე. ამის თქმის უფლებას
გვაძლევს XII-XIII სს-ით დათარიღებული ქვის
ფილის გამოსახულება...“ ¹⁴ ეს ცნობა კვლავ ს.
ბარნაველზე დაყრდნობით მოჰყავს, ¹⁵ თუმ-
ცა პატივცემული მკვლევარი ისე მისდევს
სხვის ნაშრომს, რომ გადამოწმებით თავს არ
ინუხებს. გადამოწმებას კი შეეძლო საგრძნო-
ბი კორექტივები შეეტანა მის მსჯელობაში.
აღმოჩნდებოდა, რომ დამოწმებული არტე-
ფაქტი არის არა უბრალო ქვის ფილა, არა-

11 „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელ-
ნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II (თბილი-
სი 1959), 56; „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“,
ქართლის ცხოვრება, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს
გურამ კარტოზიამ, ცოტნე კიკვიძემ, *ქართლის ცხოვ-
რება*, რედ. როინ მეტრეველი (თბილისი 2008), 428.

12 სარა ბარნაველი, *ქართული დროშები* (თბილისი 1953),
12.

13 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის
იერ-სახის გარკვევისთვის“, 7.

14 იქვე, 25.

15 დამოწმებისას ემუქება გვერდი: 20-ის ნაცვლად უთი-
თებს 33-ს. შდრ. ბარნაველი, *ქართული დროშები*, 20.

მედ საკურთხეველის კანკელი; ის არის არა ცხუმის შემოგარენიდან, არამედ ნებელდის თემის ს. ოლგინსკოეს ეკლესიის ნანგრე-ვებიდან, ხოლო ოლგინსკოე, როგორც ამას ჯერ კიდევ 1980 წელს წერდა ლ. ხრუშკო-ვა, ცხუმის შემოგარენში არ მდებარეობს;¹⁶ არც ფილა გახლავთ XII-XIII საუკუნეების, როგორც ამას პ. უვაროვასა და ს. ბარნავე-ლის კვალდაკვალ იმეორებს ნ. ჯაველიძე.¹⁷ ოლგინსკოეს ეკლესიაში ნაპოვნი ფილები X საუკუნეს მიეკუთვნება: გ. ალიბეგაშვილი და ნ. ალადაშვილი მათ X საუკუნის შუახანებით ათარიღებენ,¹⁸ ლ. ხრუშკოვა კი X საუკუნის I ნახევრით;¹⁹ დაბოლოს, არც ნებელდის კან-კელზე გამოსახული ცხენოსანი წმინდანის დროშის თავი არის ჯვარი, არამედ რიპიდი-ონი, იგივე სამწერობელი.²⁰ ასე რომ, სანამ დასკვნის უფლებას მივცემთ თავს, სჯობს თავად ცნობა გადავამოწმოთ.

სხვაგან ნ. ჯაველიძე ჩამოთვლის ქართულ დროშებს, რომლებზეც, სხვადასხვა ცნობე-ბის მიხედვით, XIV საუკუნიდან მოყოლებუ-ლი წმინდა გიორგი იყო გამოსახული²¹ და რატომღაც მათ რიცხვს მიათვლის იმერეთის მეფის დროშას წმ. დიმიტრის გამოსახულე-ბით, იმ არგუმენტით, რომ „მართლმადი-დებელი ეკლესიისათვის მთავარმონამე წმ. გიორგი და წმ. დემეტრე ერთმანეთის დარი წმინდანებია – ორივე მეომარი, გველეშაპის განმგმირავია“.²² ჯერ ერთი, წმ. დიმიტრის სასწაულებში გველეშაპი არ ფიგურირებს (ის ამარცხებს გლადიატორ ლიოსს, მეფე კალოიანს, ჯვრის გადანერით კლავს ღრიან-კალს, მაგრამ არა გველეშაპს) და არც მისი იკონოგრაფიული ხატისთვისაა დამახასი-ათებელი გველის განგმირვა.²³ მაგრამ ეს არ

არის მნიშვნელოვანი, ერთი უსახელო გველე-შაპი კი არა, თვით გლაურუნგი ან ანკალაგონ შავი რომ მოეკლა, რა კავშირი ექნებოდა ამას წმ. გიორგისთან? თუ, უკვე სულერთია, დრო-შაზე წმ. გიორგი იქნება გამოსახული თუ წმ. დიმიტრი (ალარას ვამბოზ გველეშაპის მლახ-ვრავ წმ. თევდორეზე), ნებისმიერ შემთხ-ვევაში უნდა ვიგულისხმოთ, რომ საქმე წმ. გიორგისთან გვაქვს და დროშის რეკონსტ-რუქციისას ამ „მოცემულობით“ უნდა ვიხელ-მძღვანელოთ? ასეთი უცნაური ლოგიკის მა-გალითებით ქვემოთ კიდევ გაგვანებივრებენ. როგორც აღვნიშნეთ, ნ. ჯაველიძე წყა-როთა ნაცვლად ხშირად მიმართავს მეორად ლიტერატურას, რაც შესაბამის შეცდომებს იწვევს. ასე მაგალითად, მკვლევარი 1888 წელს Православный Палестинский сборник-ში ა. ცაგარელის რუსულად დაბეჭდილ ნაშრო-მის კვალდაკვალ იმეორებს: „...XV საუკუ-ნის ავტორის, ბერნჰარდ ფონ ბრაიდენბა-ხის ცნობა, რომ ქართველები ლაშქრობაში გამგზავრების წინ თავიანთ მფარველს, წმ. გიორგის მსხვერპლს სწირავდნენ“.²⁴ XIX სა-უკუნეში გამოქვეყნებული ცნობა XXI საუკუ-ნის მკვლევარმა რომ უნდა გადაამოწმოს, ამას ვგონებ განმარტება არ უნდა სჭირდე-ბოდეს. დავიჯერო, XV საუკუნის საქართ-ველოში წარმართული რიტუალის არსებობა (ლაშქრობის წინ წმ. გიორგისათვის მსხვერ-პლის შეწირვა), ცოტათი მაინც არ ეხამუშა ჩემს ოპონენტს, სანამ მას თავის სტატიაში შეიტანდა და ასეთ შორსმიმავალ დასკვნას გააკეთებდა: თურმე ნუ იტყვით, საქართვე-ლოში „წმ. გიორგისადმი არა მხოლოდ ლოც-ვებს აღავლენდნენ ეკლესიებში, არამედ ომის დაწყების წინ მის სახელზე სწირავდნენ

უნდა აღინიშნოს, რომ ა. პრეობრაჟენსკი ასახელებს გვიან შუა საუკუნეებში წმ. გიორგის გავლენით შექმნი-ლი, გველთან მებრძოლი წმ. დიმიტრის გამოსახულების რამდენიმე მაგალითს. ასევე, როგორც იშვიათ გამო-ნაკლისს წმინდანის ადრეულ იკონოგრაფიაში, ის იმონ-მებს ლატალის მაცხვარიშის ეკლესიაში გამოსახულ წმ. დიმიტრის, რომელიც, თითქოსდა გველს გმირავს. იხ. „Димитрий Солунский.“ *Православная Энциклопедия*, т. XV (Москва, 2007), 155-95, განს. А.С. Преображенский, „Иконография великомученика Димитрия Солунского.“ რუსი მკვლევარი ცდება, მაცხვარიშში წმ. დიმიტ-რი თელავს მეფის სამოსში გამოწყობილ ფიგურას და არა გველს. მდრ. Тинатин Вирсаладзе, „Фресковая роспись художника Микаела Маглакели в Мацхвариши.“ *Грузинская средневековая монументальная живопись* (Тбилиси, 2007), 211.

²⁴ ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 12.

მსხვერპლს...“²⁵ სინამდვილეში, „მსხვერპლის შეწირვის“ ნაცვლად, წყაროში ვკითხულობთ: „ისინი თავს უწოდებენ გეორგიანებს წმინდა გიორგის მიხედვით, რომელსაც ისინი მიიჩ-ნევენ თავიანთ მთავარ მფარველად, პატრო-ნად და მედროშედ წარმართებთან ომებში და რომელსაც ისინი დიდი მოწინებით პატივს ცემენ და ეთაყვანებიან“.²⁶ სხვათა შორის, ბერნარდ ფონ ბრაიდენბახისა და მისი ცნო-ბის შესახებ ნ. ჯაველიძეს შეეძლო წაეკითხა ქართულ ენაზეც ე. მამისთვალიშვილის სტა-ტიაში, რომელიც 40 წელზე მეტი ხნის წინ გამოქვეყნდა.²⁷

ცოტა ქვემოთ, გრიგოლ ფერაძის მიხედ-ვით, ნ. ჯაველიძეს მოჰყავს „იოჰანის, სოლ-მის გრაფის“ 1483 წლის ცნობა.²⁸ მკვლევარი ისევ არასწორად ასახელებს წიგნის გვერდს (46-ის ნაცვლად 33-ს), რაც ყველას შეიძლე-ბა მოუვიდეს;²⁹ თუმცა, ამ ცნობის კვლევი-სათვის მეტი დრო რომ დაეთმო, შეცდომას არ დაუშვებდა და სოლმსის გრაფის იოჰა-ნის ნაცვლად ცნობის ნამდვილ ავტორს დაასახელებდა.³⁰ საქმე ისაა, რომ დასახელე-ბული ცნობა ეკუთვნის არა იოჰანს, არამედ

²⁵ იქვე, 13. იმავეს იმეორებს, უკვე მესამეჯერ, 22-ე გვერდზე: „თანაც ქართველები ამ წმინდანის სახელზე ბრძოლის დაწყების წინ მსხვერპლს სწირავდნენ (ბერ-ნარდ ფონ ბრაიდენბახი)“.

²⁶ “His homines a sancto georgio georgiani vocantur que(m) in suis p(roe)liis contra paganos p(rae)cipuu(m) habentes advocatu(m) et patronu(m) ta(n)quam signiferu(m) om(n)i cum honore venerantur et colunt.” იხ. Bernhard von Breydenbach, Peregrinatio in terram sanctam (Mainz, 1486), 183 (პირობი-თი პავინაცია), მდრ. მეორე გამოცემას: *Peregrinatio in terram sanctam* (Speyer, 1502), 109.

²⁷ ელდარ მამისთვალიშვილი, „ბერნარდ ფონ ბრაიდენ-ბახი პალესტინაში მყოფი ქართველების შესახებ“, *მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია*, 3 (1975), 74-79. მართა-ლია, თარგმანი ლათინური დედნიდან არ არის შესრუ-ლებული, მაგრამ ძირითად აზრს სწორად გადმოცემს.

²⁸ ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 12. მდრ: Gregory Peradze, „An Account of the Georgian Monks and Monasteries in Palestine as Revealed in the Writings of Non-Georgian Pilgrims,“ *Georgica*, 4-5 (Autumn 1937), 193-94; გრიგოლ ფერაძე, *უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შე-სახებ*, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი წერილი და დამატებითი შენიშვნები დაურთო გოჩა ჯაფარიძემ (თბილისი, 1995), 46-47.

²⁹ იმასაც თავი დაეწებოთ, გ. ფერაძის წიგნის გამოცემ-ლად გოჩა ჯაფარიძის ნაცვლად გ. ჯვარიძე რომ ყავს დასახელებული. ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქარ-თული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 9, შენ. 28.

³⁰ იხ. მამუკა წურწუმია, „ევროპელ ავტორთა ცნობები შუა საუკუნეების ქართველ ამორძალებზე: მითი თუ სინამდვილე?“, *აღმოსავლეთმცოდნეობა*, 5 (2016), 428, შენ. 5.

ზემოთ ნახსენებ ბრაიდენბახს. გ. ფერაძის შეცდომა გამონვეულია 1659 წელს ნიურნ-ბერგში გამოცემული კრებულით, სადაც თავმოყრილია წმინდა მიწაზე მოგზაურობა-თა აღწერილობები და რომელშიც სოლმსის გრაფის იოჰანის (Graf Johann zu Solms) მოგ-ზაურობაცაა შეტანილი.³¹ ცნობილია, რომ წმინდა მიწაზე პილიგრიმობის შემდეგ უკან მომავალი იოჰანი ალექსანდრიაში გარდაიც-ვალა 1483 წელს. მისი მოგზაურობა კი აღ-წერა ბერნარდ ფონ ბრაიდენბახმა, რომელიც გრაფ იოჰანთან ერთად ეწვია წმინდა მიწას და მისი ექსპედიციის წევრი იყო. აქაც, ნ. ჯაველიძე წყაროსთან არ მიდის და მეორადი ინფორმაცია ისევ ხდება შეცდომის სათავე.

ახლა ვნახოთ, როგორ იყენებს ნ. ჯავე-ლიძე ისეთ ცნობას, რომელიც, მისივე სიტყ-ვებით, მეტად მნიშვნელოვანია ვითარებაში გასარკვევად. ის წერს: „საკითხის გარკვე-ვისთვის ერთობ საგულისხმოა ჯვაროსანთა მიერ დაარსებული ანტიოქიის სამთავროს კანცლერის, გოტიე დე მეცის (XI-XII სს) ცნობა. კანცლერი დე მეცი, 1121 წელს მუს-ლიმთა ტყვეობიდან გათავისუფლებული, ბრუნდება ანტიოქიაში და ქმნის თხზულე-ბას „ანტიოქიის ომები“. იგი თავის გალექ-სილ მოთხრობაში „Roman de la Mappemonde“ აღწერს, თუ როგორ იბრძოდნენ ქართველე-ბი... ე.ი. XII საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე ანტიოქიის სამთავროს კანცლერის თქმით, ქართველი მეომრები ბრძოლის დროს წმ. გიორგის სახელის შეძახილით უტეევდნენ მოწინააღმდეგეს. გოტიე დე მეცის ამ ნათ-ქვამს ეხმიანება...“³² ნესით, ამ მონაკვეთის წაკითხვის შემდეგ უნდა ამელო ხელი ყო-ველგვარ პოლემიკაზე და ბედს შევრიგე-ბოდი, მაგრამ რადგან ჩემი ოპონენტი სტა-ტიიდან სტატიაში აგრძელებს ამ, მაპატიეთ და, აბსურდის გამოერებას, ვიტყვი, რომ აქ არეულია ორი პიროვნება, ორი ეპოქა, ორი ცნობა და ა.შ. კანცლერ გოტიე დე მეცს, მით უმეტეს, კანცლერ დე მეცს არ იცნობს არც ანტიოქიის სამთავროს და არც მთელი ჯვაროსნული აღმოსავლეთის ისტორია. ნესით, ყველა მკვლევარმა უნდა იცოდეს XII საუკუნის ანტიოქიის კანცლერი გოტიე და ასხვაეებდეს მას XIII საუკუნის ფრანგი

³¹ *Bewehrtes Reisebuch des Heiligen Lands* (Nürnberg, 1659), 167.

³² ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 11-12.

სასულიერო პირისა და პოეტის გოტიე დე მეცისაგან. ბოლოს და ბოლოს, კანცლერი გოტიე, ზურაბ ავალიშვილიდან დაწყებული, ლამის ყოველ ქართველ ისტორიკოსს ჰყავს მოხსენიებული, ვინც კი XII საუკუნესა და დავით აღმაშენებელზე წერდა. გოტიე დე მეცი კი, რომელიც მეტრ გოსუენის სახელითაცაა ცნობილი, სრულიად სხვა პიროვნება გახლავთ, რომელიც 1245 წელს დაწერილ ენციკლოპედიური ხასიათის თხზულებაში სამყაროს ხატი ქართველების შესახებ გვანვდის ცნობას.³³ ამ პატარა მონაკვეთში ნ. ჯაველიძე ახერხებს დაუშვას სხვა შეცდომებიც: გოტიე არ გათავისუფლებულა 1121 წელს, ის ალემოში, ილ-ლაზის ტყვეობაში 1119 წლის ბოლომდე თუ იმყოფებოდა და 1120 წელს უკვე თავისუფალი იყო;³⁴ არც 1121 წელს დაუწერია მას „ანტიოქიის ომები“, არამედ ეს თხზულება დროის სხვადასხვა მონაკვეთში იქმნებოდა – პირველი ნაწილი 1115-19 წლებში, მეორე კი 1119/20-22 წლებში.³⁵

როგორც უკვე ითქვა, ნ. ჯაველიძე კანცლერს და პოეტს ვერ ასხვავებს თავის სხვა ნაშრომშიც,³⁶ სადაც ეს შეცდომა უკვე არგუმენტის ძალას იძენს და ცდილობს გააბათილოს დ. მუსხელიშვილის ერთი მოსაზრება: ანუ, მკვლევარი, ისე რომ ერთი ადამიანის ნათქვამი ჰგონია, XII საუკუნის გოტიეს (კანცლერის) ნათქვამს დავით აღმაშენებლის წმინდა ჯვრის ნიშანზე უპირისპირებს XIII საუკუნის გოტიე დე მეცის (პოეტის) ცნობას ქართველთა საბრძოლო შეძახილის („წმინდა გიორგი“) შესახებ და სვამს რიტორიკულ კითხვას: „რომელ ცნობას უნდა მივანიჭოთ უპირატესობა და რის საფუძველზე?“³⁷ თავს უფლებას მიეცემ გიპასუხოთ: უპირატესობა წყაროების დედანში კითხვას უნდა მივანიჭოთ, იმის საფუძველზე, რომ ამას მოითხოვს ისტორიული კვლევის მეთოდოლოგია.

33 იხ. მამუკა წურწუმია, „სინას მთის წმინდა მხედრები“, *საქართველოს სამხედრო ისტორიის საკითხები*, ტ. I (თბილისი, 2013), 321.

34 Walter the Chancellor, *The Antiochene Wars*, a translation and commentary by Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington (Aldershot, 1999), 73.

35 იქვე, 8.

36 იხ. ნინო ჯაველიძე, „დიდი წითელი ჯვარი გორგასლიანი დროშის ალაშზე“ (?!)“, *ისტორიანი, სამეცნიერო კრებული მიძღვნილი როინ მეტრეველის დაბადების 80 წლისთავისადმი* (თბილისი, 2019), 242-45 .

37 იქვე, 243.

მაგალითისათვის, ასე რომ მოქცეულიყავით და წყაროსათვის მიგემართათ, არ დაგჭირდებოდათ ამდენი წვალება პახიმერეს ცნობის უარსაყოფად, როდესაც ბერძენი ავტორის ჯვრიან დროშაში, მაინცდამაინც, დროშის ბუნზე დამაგრებული ჯვრის დანახვას ცდილობთ.³⁸ არადა, საქმე გაცილებით იოლდება, როგორც კი დედანს მივმართავთ: თავის დროზე, გრიგოლ ფერაძის მიერ თარგმნილი პახიმერეს ცნობა³⁹ ითვლებოდა ერთ-ერთ მტკიცებულებად ჯვრიანი დროშის არსებობის შესახებ საქართველოში. ამჟამად, თქვენი მონა-მორჩილის მიერ, უკვე გარკვეულია, რომ პახიმერეს ცნობაში ჯვრიანი დროშა არ იგულისხმება.⁴⁰ ფერაძისეული თარგმანის გადამოწმებამ ცხადყო, რომ ცნობის შინაარსი სხვაგვარია. ბერძნულ დედანში წერია: „როდესაც მან [ყაზან ყაენმა] შიტიყო, რომ ქრისტიანთათვის ჯვარი გამარჯვების ნიშანი [ან გამარჯვების მომტანი] იყო, ის მან ომში გაატანა თავის თანამებრძოლებს [ქართველებს]...“⁴¹ როგორც ხედავთ, წყაროსთან მისვლამ ამჯერად თქვენს წისქვილზე დაასხა წყალი.

ლამის საუკუნის უკან, „ისტორიის იდეაში“ რ. ჯ. კოლინგვუდი აღნიშნავდა, რომ ისტორიული მეთოდი, არსებითად, წყაროების გააზრებაა: „ისტორია წარმოადგენს მონაცემების ინტერპრეტაციას, მონაცემები კი დოკუმენტების კრებისითი სახელია“.⁴² ჩვენი ოპონენტის შემთხვევაში კი მხოლოდ რუსი ისტორიკოსის ს. პერევალოვის კრიტიკული გამონათქვამი შეგვიძლია გავიმეოროთ: „თუკი ისტორიკოსი, წყაროებთან და საბუთებთან მუშაობის ნაცვლად, კმაყოფილდება

38 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 22-25.

39 „ყაზანს თავის ლაშქარში ჰყავდა იბერიის ქრისტიანები თავიანთი ჯვრიანი დროშითურთ“. ფერაძე, *უცხოელ პოლიგრამთა ცნობები*, 35.

40 იხ. წურწუმია, „სინას მთის წმინდა მხედრები“, 330, შენ. 116.

41 Georgii Pachymeris, *De Michaelē et Andronico Palaeologis libri tredecim*, rec. Immanuel Bekkerus, t. II (Bonnae, 1835), 457; Georges Pachymérès, *Relations historiques*, édition, introduction et notes par Albert Failler, traduction française Vitalien Laurent, t. IV (Paris, 1999), 504-5. როგორც ჩანს, გ. ფერაძე პახიმერეს ბეკერიისეული ბერძნულ-ლათინური გამოცემის მხოლოდ ლათინური ტექსტით სარგებლობდა და ბერძნული ტროპაიონის (*τροπαιον*), რომელიც გამარჯვების ნიშანია, ლათინურმა თარგმანმა შეცდომაში შეიყვანა.

42 R. G. Collingwood, *The Idea of History*, revised edition with lectures 1926-1928, edited with an introduction by Jan Van Der Dussen (Oxford, 1994), 9-10.

მისი წინამორბედების წიგნებიდან სხვადასხვა მასალის ამოკრეფით – ეს უკვე არ არის ისტორია“.⁴³

ისიც სათქმელია, რომ ნ. ჯაველიძე წყაროების გარდა, შუა საუკუნეების ავტორებსაც არ წყალობს. ასე მაგალითად, თავისი ნაშრომის 23-ე გვერდზე მას მოჰყავს იბნ ალ-ასირის, არაბი მემატიანის სახელი, როგორც „იბნ-ალასირი“ (*sic*). ეს რომ კორექტურული შეცდომა არ არის, 25-ე გვერდზეც დასტურდება, სადაც არაბი მემატიანის სახელი იმავე ფორმითაა მოტანილი⁴⁴ და სხვა სტატიითაც, სადაც კვლავ ვხვდებით „იბნ-ალასირს“.⁴⁵ უბრალოდ უხერხულია, საქვეყნოდ ცნობილი არაბი მემატიანის სახელს აღმოსავლეთმცოდნე ამ ფორმით წერდეს. ზედმეტია იმის აღნიშვნა, რომ იბნ ალ-ასირსაც ჩემი ოპონენტი დედანში არ იცნობს და მხოლოდ ივ. ჯავახიშვილის დამოწმებით სარგებლობს.

ორიოდე სიტყვა ეთიკაზეც. ნ. ჯაველიძეს მოჰყავს ნაწყვეტი ჩემი ნაშრომიდან,⁴⁶ სადაც ის სამეცნიერო ეთიკის ერთგვარ, თუნდაც „მსუბუქ“ დარღვევას მსაყვედურობს და ამბობს, რომ „უპრიანი იქნებოდა, თუკი იგი განმარტავდა, რომ პირველად ამ ნუსხის ცნობას ყურადღება მიაქცია მკვლევარმა ს. ბარნაველმა, რომელმაც ეს ფაქტი აღნიშნა 1953 წელს გამოცემულ თავის მონოგრაფიაში (ქართული დროშები, თბ., 1953, გვ. 16)“.⁴⁷ ბოდიში მომითხოვია, მაგრამ ასეთ მსუბუქ საყვედურსაც კი ვერ მივიღებ. საქმე ისაა, რომ როდესაც ჩემს ნაშრომში პირველად ვიმსჯელე ამ საკითხზე, მაშინ არათუ მივუთითე სარა ბარნაველზე, არამედ მისი ციტატაც კი მოვიყვანე: „სარა ბარნაველის დახასიათებით, „ეს ცნობა მეორდება შევსებულს ქართლის ცხოვრე-

43 С.М. Перевалов, „Как создаются мифы,“ *Историко-археологический альманах*, вып. 4 (Армавир-Москва, 1998), 99.

44 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 23, 25.

45 იხ. ჯაველიძე, „დიდი წითელი ჯვარი გორგასლიანი დროშის ალაშზე“ (?!)“, 230.

46 „თავის დროზე მე მივუთითე, რომ „ისტორიანისა და აზმანის“ ერთ ნუსხაში (ვახტანგის სწავლულ კაცთა მიერ შეესებულ ტექსტში) ქართული დროშის ფერი სიბერის ფერს ანუ თეთრს არის შედარებული – „მოს-პეტაკობდა რეცა სიბერისა სახედ“, რაც ნიშნავს, რომ გორგასლიან-დავითიანი დროშის ქსოვილი (ველი) თეთრი იყო“. წურწუმია, „სპარსი მემატიანის ცნობა XII საუკუნის ქართული დროშის შესახებ“, 21.

47 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 15, შენ. 57.

ბაში, რომელიც აშკარა სიყვარულით უმატებს“ ამ მონაკვეთს“.⁴⁸ და თუ სამეცნიერო ეთიკის ესოდენ მაღალ სტანდარტებს მისდევეთ, მაშინ თავადაც უნდა აღგენიშნათ, თქვენი ნაშრომის ერთი მონაკვეთი⁴⁹ და პათოსი იმავე ს. ბარნაველისაგან რომ გაქვთ წამოღებული.⁵⁰

ამ ზოგადი შესავალის შემდეგ, რომელშიც, ვფიქრობ, უკვე გავარკვით თუ რა ცოდნას ფლობს ოპონენტი შუა საუკუნეების რეალეების შესახებ, ვნახოთ, თუ რას გვთავაზობს პატივცემული მკვლევარი ჩვენი მოსაზრების კრიტიკის სანაცვლოდ.

თავის წერილში ნ. ჯაველიძე ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ერთიანი მონარქიის სამეფო დროშაზე წმ. გიორგი იყო **დახატული** და მიიჩნევს, რომ შუა საუკუნეების ქართულ დროშებზე ჯვარი აღმის ქსოვილზე კი არ იყო გამოსახული, არამედ მის თავზე იყო დამაგრებული.⁵¹ მკვლევარი კატეგორიულად გამორიცხავს წითელი ჯვრის გამოსახულების არსებობას ქართულ დროშებზე.⁵² მისი აზრით, „შუა საუკუნეების ქართულ დროშებზე „წითელჯვრიანი თეთრი აღმის“ ფაქტები არ დასტურდება და ტრადიცია სახელმწიფო თუ სხვა სახის დროშათა აღმებზე წითელი ჯვრის გამოსახვისა საქართველოში გავრცელებული არ ყოფილა... არ შეესაბამება სინამდვილეს, თითქოს დროშაზე წმ. გიორგის სიმბოლოდ წითელი ჯვრის გამოსახვა მთელი ქრისტიანული სამყაროსათვის ყოფილიყოს ჩვეული. შუა საუკუნეების მართლმადიდებლურ ხატებსა და ფრესკებს თუ გავიხსენებთ, ვნახავთ, რომ არ შექმნილა კანონიკური ხატი ან ფრესკა წმ. გიორგის გამოსახულებით, სადაც მასთან ერთად წითელი ჯვარიც იყოს აღნუსხული. მცდარია ისიც, თითქოს მართლმადიდებ-

48 იხ. მამუკა წურწუმია, „დროშები შუა საუკუნეების საქართველოში“, *პეროლდი*, 4 (2015), 32, შენ. 19.

49 „უღირს სარდალს მეფე ბრძოლის წინ დროშას არ უბოძებდა. მას შემდეგ, რაც ივანე ათაბაგმა შალვა ახალციხელს ჯარი არ მიაშველა და ქართველებმა ზვარაზმელებთან ბრძოლა ნააგეს, რუსუდანმა მტრის წინააღმდეგ ხელახლა წარგზავნილ ივანე ათაბაგს სეფე დროშა აღარ უბოძა და ლაშქარი სამეფო დროშის გარეშე გაგზავნა მტერთან შესახვედრად“. ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 7.

50 შდრ. ბარნაველი, *ქართული დროშები*, 18.

51 იქვე, 22-25.

52 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 22.

სურ. 1. წმ. სერგის და წმ. ბაქოსის ხატი თეთრ დროშაზე წითელი ჯვრით. XIII ს. სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტარი

სურ. 2. წმ. სერგის ხატი წითელჯვრიანი ბაირალით. XIII ს. სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტარი

ლურ სამყაროში წმ. გიორგი გაიგივებულია წითელ ჯვართან, ასეთი სიმბოლური გაიგივება დასავლეთ ევროპაში შექმნილი დროშებისთვისაა დამახასიათებელი...⁵³

ასეთი ხმამაღალი განცხადებისათვის შესაფერი ცოდნაც უნდა გაგვაჩნდეს აღმოსავლეთის საქრისტიანოს მხატვრული ტრადიციების შესახებ. ვეჭვობ, ჩემი ოპონენტი ასეთ ცოდნას ფლობდეს, რადგან მეც კი, რომელსაც საკმაოდ შეზღუდული ინფორმაცია გამაჩნია ამ დარგში, შემიძლია დავასახელო რამდენიმე ფაქტი, რომლებიც სწორედ რომ სანინალმდეგოზე მეტყველებს: სინას მთის წმინდა ეკატერინეს მონასტერში დაცულია XIII საუკუნის II ნახევრის წმინდა მხედართა ორი ხატი: ერთზე წმ. სერგი და წმ. ბაქოსია გამოსახული, მეორეზე კი წმ. სერგი (სურ. 1 და 2). ორივე ხატზე წმ. სერგის თეთრ ბაირალზე წითელი ჯვარია გამოსახული.⁵⁴ დროშებზე ჯვრებია გამო-სახული სირიის მონასტრების XII-XIII საუკუნეების წმინდა მხედართა ფრესკებზეც:

53 იქვე. 25-26.

54 Corinna Rossi, *The Treasures of the Monastery of Saint Catherine* (Vercelli, 2006), 157, 164-65.

სურ. 3. წმ. სერგის ფრესკა წითელჯვრიანი თეთრი დროშით. XII-XIII სს. ქარა, წმ. სერგის და წმ. ბაქოსის ეკლესია.

ქარას წმ. სერგის და წმ. ბაქოსის ეკლესიის ფრესკაზე წმ. სერგის შუბზე თეთრ ფონზე წითელჯვრიანი ალაშია დამაგრებული (სურ. 3). ნებეკთან, დეირ მარ მუსა ალ-ჰაბაშის (წმ. მოსე ეთიოპელის) მონასტრის ფრესკებზე გამოსახულია წმინდანები დროშებით: წმ. ბაქოსი წითელ ველზე თეთრი ჯვრით და წმ. სერგი თეთრ ველზე წითელი ჯვრით (სურ.

სურ. 4. წმ. ბაქოსის ფრესკა თეთრჯვრიანი წითელი დროშით. მარ მუსა ალ-ჰაბაშის მონასტარი

სურ. 5. წმ. სერგის ფრესკა წითელჯვრიანი თეთრი დროშით. მარ მუსა ალ-ჰაბაშის მონასტარი

4 და 5).⁵⁵ ორივე ეს მონასტერი დამასკოს ჩრდილო-აღმოსავლეთით, სირიის იმ ნაწილში იმყოფება, სადაც ჯვაროსანთა გავლენა, მათი ძლიერების ზენიტშიც კი, არ ვრცელდებოდა და აღმოსავლური ქრისტიანული ხელოვნების ტრადიციები მძლავრობდა.⁵⁶ აღარაფერს ვიტყვით იმ გარემოებაზე, რომ XIII საუკუნეში სწორედ ქართველი მხედრები და პილიგრიმები შეიძლება წარმოადგენდნენ სირიელ ქრისტიან ხელოვანთა შთაგონების წყაროს.⁵⁷

ისიც აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთ საქრისტიანოში ჰერალდიკა გაცილებით უფრო განვითარებული იყო, ვიდრე ეს წარმოუდგენიათ და ზოგიერთი მკვლევარი, დასავლეთ ევროპაში ჰერალდიკის წარმოშობას, სულაც ბიზანტიის გავლენას მიაწერს.⁵⁸ რაც შეეხება თავად ვექსილოლოგიას, დღემდე მოღწეული მასალით შეგვიძლია თამამად დავასკვნათ, რომ ბიზანტიური დროშა იყო

ერთ-ერთი პირველი, რომელმაც ფერებისა და სიმბოლოების ჰერალდიკური მოტივები გაითავისა.⁵⁹ ჯ. დენისი აღნიშნავს, რომ ბიზანტიურ საბრძოლო დროშებზე ყველაზე ხშირად ჯვარი იყო გამოსახული.⁶⁰ 960 წელს კრეტაზე ექსპედიციის დროს ნიკიფორე ფოკას ბრძანებით ბიზანტიელთა საბრძოლო წყობის წინ გამოაქვთ დროშა, რომელზეც ჯვარი იყო გამოსახული.⁶¹ 971 წელს ბიზანტიის იმპერატორი იოანე ციმისხი რუსების წინააღმდეგ ლაშქრობას ჯვრიანი დროშის აღმართვით იწყებს.⁶² ბიზანტიური ჯვრიანი დროშები გვხვდება იოპის წიგნის მინიატურებზე (XI ს.), წმ. მარკოზის მინანქარზე (XII ს.), წმ. დემეტრიოსის ფრესკაზე სალონიკის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიაში (1310-20) და სხვ.⁶³ მეტიც, XIV საუკუნის შუახანებში შედგენილ სამეფო კარის განგებათა ტრაქტატში (*De Officiis*) ფსევდო-კოდინე ადასტურებს, რომ ბიზანტიის იმპერიის დროშები ხუთფიგურიანი ჯვრის გამოსახულებას ატარებდნენ. მისი აღწერით, ერთ ასეთ წყვილ დროშაზე, რომლებიც სადღესასწაულო ცე-

55 Mat Immerzeel, „Divine Cavalry, Mounted Saints in Middle Eastern Christian Art,” in *East and West in the Crusader States: Context – Contacts – Confrontations*, eds. K. Ciggaar and H. Teule, vol. 3 (Leuven and Dudley, MA, 2003), 272; E. Cruikshank Dodd, *The Frescoes of Mar Musa al-Habashi: A Study in Medieval Painting in Syria* (Toronto, 2001), 51-52.

56 Immerzeel, „Divine Cavalry,” 267-71; Cruikshank Dodd, *The Frescoes of Mar Musa al-Habashi*, 105.

57 ვრცლად, ამ გამოსახულებებსა და მათზე შესაძლო ქართული გავლენის შესახებ, იხ. წურწუშია, „სინას მთის წმინდა მხედრები”, 301-349.

58 T.R. Davies, „As It Was in the Beginning,” *The Coat of Arms*, 109 (Spring 1979), The Heraldry Society, <https://www.theheraldrysociety.com/articles/as-it-was-in-the-beginning/>, accessed January 18, 2020.

59 Andrea Babuin, „Standards and Insignia of Byzantium,” *Byzantium*, 71 (2001), 41.

60 George T. Dennis, „Byzantine Battle Flags,” *Byzantinische Forschungen*, 8 (1982), 59.

61 Лев Днякон, *История*, перевод М.М. Копыленко (Москва, 1988), 9.

62 იქვე, 68.

63 იხ. Babuin, „Standards and Insignia of Byzantium,” figs. 30, 32-33, 43, 55.

სურ. 6 კონსტანტინოპოლის ალყა მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის მიერ. დ. 1330 წ. BODLEIAN LIBRARY, MS LAUD MISC. 587, F. 1R.

სურ. 8. მაცხოვარი წმ. გიორგის დროშით. ბელატიის სახარების ყდა. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

სურ. 9. გალერა ჯვრიანი დროშებით. XVII ს. სპეტიცხოვლის სამხრეთი კედელი.

რემონიების დროს იმპერატორის წინ გამოჰქონდათ, ცენტრალური ჯვრის ყოველ მეოთხედში წმინდანი იყო ჩახატული (წმ. დემეტრიოსი, პროკოპიოსი, თეოდორე ტირონი და თეოდორე სტრატელატი),⁶⁴ ხოლო მეორე, ყოველდღიური საიმპერატორო დროშა ე.წ. „ტეტრაგრამატიკულ ჯვარს“ წარმოადგენდა, სადაც ჯვრის ოთხივე მხარეში ასო B-ს მსგავსი ჰერალდიკური კვესი იყო გამოსახული.⁶⁵ ეს ტეტრაგრამატიკული დროშა დადასტურებულია იმდროინდელ მანუსკრიპტებშიც: ის გვხვდება კონსტანტინოპოლის გარემოცვის ამსახველ მინიატურაზე ჟოფრუა დე ვილარდუენის ქრონიკიდან (კონსტანტინოპოლის დაპყრობა, დ. 1330) და პიეტრო ვესკონტეს შავი ზღვის პორტოლანზე (დ. 1321)⁶⁶ (სურ. 6 და 7). საერთოდ კი, დროშაზე გამოსახული ცენტრალური ჯვარი და მის მკლავებში ჩასმული ოთხი სხვადასხვაგვარი ფიგურა მრავალსაუკუნოვან ბიზანტიურ ჰერალდიკურ ტრადიციას ეკუთვნის და მისი გამოვლინებები გვხვდება როგორც მონეტებზე, ისე მინიატურებზე.⁶⁷

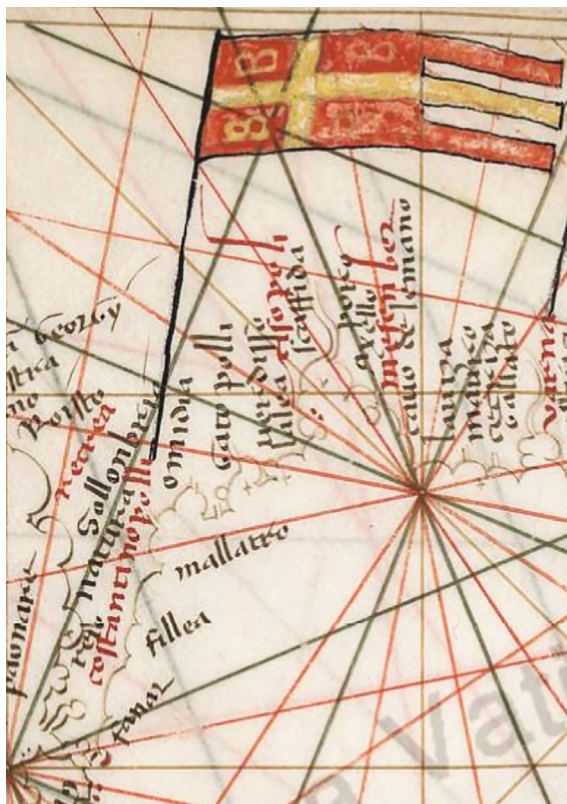
თუმცა, ასეთი წიაღსვლები, ვშიშობ, ძნელი აღსაქმელი არ გახდეს და აღმოსავლურ საქრისტიანოზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებ.

64 Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies, eds. Ruth Macrides, J.A. Munitiz, and Dimitre Angelov (Farnham, 2013), 126-29.

65 იქვე, 70-71.

66 სხვათა შორის, ეს კიდევ ერთხელ აჩვენებს პორტოლანებზე ასახული ინფორმაციის ხასიათსა და საიმედოობას, მაგრამ ამაზე სხვა დროს.

67 იხ. Babuin, „Standards and Insignia of Byzantium,” 39.

სურ. 7. კონსტანტინოპოლის თავზე გამოსახული დროშა პიეტრო ვესკონტეს შავი ზღვის პორტოლანში. დ. 1321 წ. BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA. MS VAT. LAT. 2972, F. 107R.

მოვიყვან მხოლოდ ქართულ მაგალითს, რომელიც თვალნათლივ აჩვენებს, რომ ჩვენი ოპონენტის შეხედულება ქართულ დროშებზე ჯვრის გამოსახვის შესახებ, რბილად რომ

ვთქვათ, არცთუ ისე მართებულია. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია XII საუკუნის გელათის ოთხთავი, რომლის ყდა უფრო გვიანაა მოჭედილი.⁶⁸ ყდის უკანა ფრთაზე გამოსახულია აღდგომის კომპოზიცია, სადაც მაცხოვარს ხელთ უჭყრია წმ. გიორგის დროშა: ვერცხლის (პერალდიკურ თეთრ) ველზე კარგად ჩანს შტრიხებით გამოსახული ჯვარი (სურ. 8). ეს არტეფაქტი გვიჩვენებს, რომ ქართველები დროშებზე ჯვარს გამოსახავდნენ, თანაც სწორედ რომ წმინდა გიორგის ჯვარს! ჯვრიან დროშებს ვხედავთ სვეტიცხოვლის სამხრეთი კედლის XVII საუკუნის ფრესკაზეც, სადაც აფრიან გალერაზე ორი დროშა ფრიალებს.⁶⁹ ორივე დროშის წითელ ველზე ოქროსფერი ჯვარია გამოსახული. საყურადღებოა, რომ ორივე ტიპის დროშა სწორად არის დაკიდებული: ნაციონალობის მაჩვენებელი მთავარი დროშა, ე.წ. ენსინი (ensign) კიჩოზე და ვიმპელის ტიპის სამკუთხა, ორკუდიანი პენონი კი ფოკ-ანძაზე (სურ. 9).

თავისთავად, ცოტათი უცნაურია ხელაღებით უარყო ჯვრის გამოსახულება იმ ქვეყნის დროშებზე, რომლის ოფიციალური იდეოლოგია მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ქრისტიანობა იყო, მაგრამ მოდით, მივყვეთ ოპონენ-

ტის მსჯელობას და ვნახოთ, როგორ მივიდა ამ დასკვნამდე. წ. ჯაველიძე დარწმუნებულია, რომ წმ. გიორგის ხატი ქართულ დროშას ჯერ კიდევ IV საუკუნეში ამკობდა: „ჩვენ ვიცით, რომ წმ. გიორგის ხატწერილი ალამი სამეფო დროშაზე ჩნდება ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად დაწესებისთანავე“.⁷⁰ ამ მეტისმეტად თამამი განცხადების საფუძველი მკვლევრისთვის არის „თეიმურაზ ბაგრატიონის (XIX ს) „ისტორია“, სადაც დამოწმებულია ანტიოქიის პატრიარქი ევსტათის (IV ს) სიტყვები იმის თაობაზე, რომ წმ. ნინომ დაუნესა ქართველებს „დროშასა ზედა“ მთავარმონამე წმ. გიორგის ხატის გამოსახვა“.⁷¹ აქაც, ამ განცხადების უკან, რბილად რომ ვთქვათ, სრული გაუგებრობა იყურსება. ვნახოთ, როდის და რას წერს თეიმურაზ ბაგრატიონი და რამდენადაა მისი ცნობა გამოსადეგი: „ხოლო ოდეს წმინდა პატრიარქი ანტიოხიისა ევსტატი და იოანე ეპისკოპოსი, წარმოვლენილნი დიდი სა კონსტანტინეს მიერ, ჳელსა ქვეშე წმიდისა ნინოსსა ნათელ-სცემდეს ერთა ივერიისათა, მეფესა მირიანს, სახლეულებასა მთავართა და მხედრობათა მეფისა მირიანისთა, ყოველსა ასაკსა მამათა და დედათა, ყრმათა და მოზუცებულთა, ჭაბუკთა და ჩჩვილთა, მაღალთა და მდაბალთა. იტყოდა პატრიარქი ევსტატი: „ნათელს იღებენ მონანი და მხევალნი ესე ღუთისანი, ერნი გიორგიისანი სახელითა მამისათა ამინ, და ძისათა ამინ და სულისა-წმიდისათა ამინ. მიერიტგან წმინდამან ნინო სათოყოფითა მეფისა და მთავართა მისთა და ერისა მისი-

68 „მოგვიანებით ნაკეთები სქელი, ფიცრული, ტყავადაკრული ყდა ვერცხლით არის მოჭედილი“. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, Q კოლექცია, ტ. II (თბილისი, 1958), 327.

69 მ. გაბაშვილის სამართლიანი შენიშვნით, სპეციალურ ვექსილოლოგიურ ლიტერატურაში სვეტიცხოვლის დროშებს არ ექცევა სათანადო ყურადღება. მანანა გაბაშვილი, „ზღვა და აფრიანი ხომალდები ქართული დროშებით სვეტიცხოვლის ფრესკაზე“, ჰეროლდი, 5 (2016), 11.

70 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 22.

71 იქვე, 9.

სათა განუწესნა და მეფენი მარადის დროშათა ზედა და ღერბთა მათთა დასწერდეს სახესა წმიდისა ამის მთავარ-მონამისა გიორგისასა და ეგრეთვე ყოველთა ზედა საჭურველთა და ჩაფხუტთა ზედა მხედართასა და იქმნა სახეი მისი შეწყნარებულ პირველს ორდენად გიორგისა საკელმწიფოსა...“⁷²

არ ვაპირებ სიღრმისეულად ვიმსჯელო ქართლის მოქცევის პრობლემებსა და ევსტათი ანტიოქელის საქართველოში ყოფნის შესახებ, მაგრამ ნ. ჯაველიძეს ერთ კითხვას კი შევბედავ: როდესაც ევსტათი ანტიოქელის საქართველოში ყოფნას პირველად მხოლოდ ევრემ მცირის XI საუკუნის II ნახევრის ცნობაში ვხვდებით,⁷³ რომელსაც შემდგომში მხოლოდ იმეორებენ არსენ იყალთოელი (XII ს.)⁷⁴ თუ უფრო გვიანდელი მოღვაწეები; როდესაც არც ერთი ადრეული წყარო (გელასი კესარიელი,⁷⁵ რუფინუსი,⁷⁶ თეოდორიტი კვირელი,⁷⁷ სოკრატე სქოლასტიკოსი,⁷⁸ სოზომენე),⁷⁹ რომელთაგან ზოგს თავად ევრემ მცირე ეყრდნობა, არ ასახელებს საქართველოში გამოგზავნილ მღვდელმთავართა სახელებს; როდესაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ სხვადასხვა რედაქციები (შატბერდული,⁸⁰ ჭელიშური,⁸¹ სინური)⁸² და „ქართლის ცხოვრება“⁸³ იოანე

72 თეიმურაზ ბაგრატიონი, *ისტორია დაწყებითგან ივერიისა* (სანკტ-პეტერბურგი, 1848), 19.

73 ევრემ მცირე, *უნწყებაი მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიკსენების*, ტექსტი გამოსცა, შესავალი და ლექსიკონ-საძიებლები დაურთო თ. ბრეგაძემ (თბილისი, 1959), 8.

74 ენრიკო გაბიძაშვილი, *რუის-ურბნისის კრების ძეგლის-წერა (ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური გამოკვლევა)* (თბილისი, 1978), 180.

75 გეორგიკა, *ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ტომი I, ტექსტები ქართული თარგმანიურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და სიმონ ყაუხჩიშვილმა (თბილისი, 1961), 193-94.

76 გეორგიკა, ტ I, 206-7.

77 იქვე, 213.

78 იქვე, 234.

79 იქვე, 240-41.

80 *შატბერდის კრებული*, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა (თბილისი, 1979), 322.

81 *ქართლის მოქცევა*, ახალ ქართულზე გადმოღებული ტექსტი და ძველი ვერსიების რედაქცია ელგუჯა გიუნაშვილისა, გამოკვლევა, მიმოხილვა და კომენტარები ვახტანგ გილაძისა (თბილისი, 2009), 85.

82 ზაზა ალექსიძე, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატანიის“ ახალი რედაქცია, N/Sin-48“, *მრავალთავი*, XX (2003), 10.

83 *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირი-

ეპისკოპოსს ასახელებს ქართლში მოვლინებულად ან არ ახსენებს ევსტათის, მცირედი ეჭვი მაინც არ უნდა აღგეძრას მკვლევარს?⁸⁴ თუმცაღა, რადგან ჩვენი მსჯელობისათვის ამას არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს, დავუშვათ, ევსტათი ანტიოქელი მართლაც იმყოფებოდა მცხეთას და აკურთხა ახლადგებული ეკლესია და ქართული ეკლესიის მღვდელმთავარი; მაინც რა მანქანებით ვასკვნით, რომ ის ტექსტი, რომელიც თხუთმეტი საუკუნის შემდეგ, 1848 წელს აქვს მოყვანილი თეიმურაზ ბაგრატიონს, მართლაც მან თქვა? დიდი დაკვირვება არ სჭირდება იმის აღიარებას, რომ ეს ტექსტი გაცილებით გვიანაა შეთხზული და ასახავს არა IV საუკუნის, არამედ XIX საუკუნის რეალობას. სხვა რომ არა, ამაში თავად წმ. გიორგის თაყვანისცემის ისტორია დაგვარწმუნებს. წმინდანის კულტი ლიდაში პირველად მხოლოდ 518-30 წწ. დასტურდება თეოდოსიუსის ცნობით.⁸⁵ წმ. გიორგისადმი მიძღვნილი უადრესი ეკლესია 518 წელს იხსენიება.⁸⁶ წმ. გიორგის უადრესი იკონოგრაფია მცირერიცხოვანია და VI საუკუნეზე ადრე არ გვხვდება; წმინდანის გამოსახულებათა რიცხვი მხოლოდ ხატთმებრძოლობის დასრულების შემდეგ იზრდება.⁸⁷ ეს მოკლე მიმოხილვაც ცხადყოფს, რომ IV საუკუნის დასაწყისში წმინდა ნინო ვერაფრით ვერ დაუნესებდა ქართველებს წმ. გიორგის სა-

თადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I (თბილისი, 1955), 115.

84 ევსტათი ანტიოქელის საქართველოში მოსვლის საკითხს ჯერ კიდევ XII საუკუნეში კრიტიკულად მიუდგა ნიკოლოზ გულაბერისძე და *სვეტიცხოვლის საკითხავში* ამ საკითხის თავისებურად ახსნა სცადა. იხ. ევრემ მცირე, *უნწყებაი მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა*, 017-018; *საქართველოს სამოთხე*, გამოცემული გობრონ პავლეს ძე საბინინის მიერ (პეტერბურლი, 1882), 96. ნიკო მარი და ივანე ჯავახიშვილი საეჭვოდ მიიჩნევდნენ და უარყოფდნენ ანტიოქიის პატრიარქის მიერ ქართული ეკლესიის მღვდელმთავრის ხელდასმას. ივანე ჯავახიშვილი, „ქართველი ერის ისტორია“, წიგნი I, *თხზულებანი*, ტ. I (თბილისი, 1979), 358-59, 363. ევსტათი ანტიოქელის მონაწილეობას ქართლის ეკლესიის ჩამოყალიბებაში, მით უფრო, კონსტანტინე დიდის ხელშეწყობით, კატეგორიულად გამორიცხავდა თ. მგალობლიშვილი. *კლარჯული მრავალთავი*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო თამილა მგალობლიშვილმა (თბილისი, 1991), 167-68. ე. გოილაძე მიიჩნევს, რომ ევსტათიმ მხოლოდ აკურთხა იოანე და სხვა სასულიერო პირებთან ერთად გამოგზავნა ქართლში. *ქართლის მოქცევა*, 206.

85 ცნობილია, რომ 385-86 წლებში წმ. ჯეორომი (ელსებუის სოფრონიუს იერონიმუსი) ახსენებს ლიდას, მაგრამ დუმს წმ. გიორგის შესახებ. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, 112, n. 14.

86 იქვე, 113.

87 იქვე, 123-24, 126.

ხის გამოსახვას „დროშათა ზედა და ღერბთა მათთა“ და ვერც წმინდანის სახე იქნებოდა იმ ეპოქაში „პირველს ორდენად შეწყნარებულ“. თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობაში მოყვანილი ევსტათი ანტიოქელის სიტყვაც და წმ. ნინოს განწესებაც ლიტერატურული ფიქციაა გახლავთ და ის ნასაზრდოებია შემდგომი საუკუნეების რეალიებით, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო IV საუკუნის სინამდვილესთან.⁸⁸ წყაროების უგულებელყოფა და მათ ნაცვლად სხვისი კვლევებით სარგებლობა ერთია, მაგრამ წყაროს, მითუმეტეს გვიანდელის, უკრიტიკოდ მიღება უკვე სხვა პრობლემაა: 1848 წლის ცნობას IV საუკუნის ვითარების შესახებ ეჭვითა და სიფრთხილით რომ უნდა მოვეპყროთ, ეს მარტივი ჭეშმარიტება, როგორც ჩანს, პატივცემული მკვლევრისათვის უცხოა.

ამის შემდეგ, რაკი ჰგონია, რომ ეჭვმიუტანლად დაამტკიცა IV საუკუნის ქართულ დროშაზე წმ. გიორგის გამოსახულების არსებობა, რადგანაც თურმე „წმ. ნინომ დაუნესა ქართველებს „დროშასა ზედა“ მთავარმონაშემ წმ. გიორგის ხატის გამოსახვა“, ნ. ჯაველიძე თავისუფლად ასკვნის, რომ ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასლისა და წმ. ნინოს დროიდან მოყოლებული, „XI-XIII სს-ის გორგასლიან-ბაგრატიან-დავითიანი დროშის ალაშზე გამოსახული იყო წმ. გიორგი“.⁸⁹ ასეთია ის „ფაქტები“, რომელთა მიხედვითაც, თურმე, ქართულ დროშაზე ოდითგანვე წმ. გიორგი იყო დახატული. მე კი ვიტყოდი, რომ ეს გახლავთ ფაქტის სახით გასაღებულ ფიქციაზე დამყარებული სასურველი, მაგრამ მცდარი დასკვნის გამოყვანის ქრესტომათიული ნიმუში.

როდესაც ვამტკიცებთ, რომ ერთიანი საქართველოს დროშაზე წმინდა გიორგი იკონოგრაფიულად ანუ არაჰერალდიკურად, ნატურალისტურად იყო გამოსახული, მაშინ ისიც უნდა გავიაზროთ, რომ ეს კატეგორიულად ეწინააღმდეგება წყაროთა მონაცემებს: **შეუძლებელია დროშაზე, რომელიც თეთრ ტილოზე დახატულ წმ. გიორგის ფერად გამოსახულებას წარმოადგენს, ვინმეს ეთქვა – მოსპეტაკდებოდაო!**

88 გასაკვირიც არ არის, რომ „გეორგიკაში“, სადაც თავმოყრილია ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, მოყვანილია მხოლოდ ევსტათი ანტიოქელის კომენტარი იბერებისა და მესხების შესახებ და არა შეთხზული სიტყვა მეფე მირიანისა და ქართველი ერის მიმართ. გეორგიკა, ტ. I, 34-35.

89 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 9-10.

ნ. ჯაველიძის რეკონსტრუქციებში წყაროების პირდაპირი მონაცემების უარყოფას კიდევ შევხვდებით. მისი აზრით, ერთიანი საქართველოს დროშის „ალამი შეკერილი უნდა ყოფილიყო თეთრი (გული) და შვინდისფერი (აშია) ქსოვილებისგან“.⁹⁰ ვნახოთ, თუ რას ეფუძნება ეს რეკონსტრუქცია: მკვლევარი გვიანი შუა საუკუნეების სხვადასხვა დროშის მაგალითზე ადგენს, რომ „ქართულ დროშათა ალმების შეფერილობაში ჭარბობს თეთრი და შვინდისფერი“, რის შემდეგაც, ყოველგვარი საბუთის გარეშე აცხადებს: „ვფიქრობთ, გვაქვს საფუძველი განვაცხადოთ, რომ ერთიანი საქართველოს სეფე დროშა (მისი ალამი) ამ ტრადიციის მიხედვით უნდა ყოფილიყო და დროშას უნდა ჰქონოდა ალამი თეთრი ველითა და შვინდისფერი აშით“.⁹¹ კარგიით, ასე იყოს, იმასაც არ გკითხავთ, გვიანდელით რატომ უნდა ვიმსჯელოთ ადრეულზე, მაგრამ იმას კი შეგბედავთ, ასე ჩვენს ჭკუაზე წითელი აშით რომ გავანწყევთ თეთრი დროშა, ეს რომელი წყაროს მიხედვით გავაკეთეთ? ახლა, შემდეგი არგუმენტი: „მეორეც, გასათვალისწინებელია რუსთველის ნათქვამი დროშის თაობაზე: „ავმართე დროშა მეფისა, ალმითა წითელ-შავითა“.⁹² აქ, პოეტური გამონათქვამის ისტორიულ მტკიცებულებად მიღების სათუოობის გარდა, ისიც არის გამოსარკვევი, თუ რა ხერხებით ვიღებთ წითელ-შავი ალმისაგან წითელ აშიიან თეთრ დროშას?! და „მესამე, ყურადსაღებია ერთ ფოტოზე აღბეჭდილი დროშა, რომელიც ეროვნული დროშის მიხედვით 1882 წელს დადგმული სპექტაკლისათვის („სამშობლო“) შეუქმნიათ და რომლის ალამიც თეთრი (გული) და შვინდისფერი (აშია) ტილოებისაგან არის შეკერილი“.⁹³ აი ამას კი საგანგებოდ დაუკვირდი მკითხველო: ერთიანი მონარქიის ანუ XII-XIII საუკუნეების დროშაზე 1882 წლის სპექტაკლისათვის შექმნილი დროშით უნდა ვიმსჯელოთ! ნუ მიწყენთ, თუკი ამ „არგუმენტს“ და მის უკან მდგომ „ლოგიკას“ კომენტარის გარეშე დავტოვებ...

ასე, ერთი ხელის მოსმით, ზემომოყვანილ „არგუმენტებზე“ დაყრდნობით, უარყო პატივცემულმა მკვლევარმა თამარის პირველი ისტორიკოსის, რავენდისა და სტეფანოს ორ-

90 იქვე, 18.

91 იქვე, 17.

92 იქვე.

93 იქვე.

ბელიანის ცნობები. ამის შემდეგ, რალა გასაკვირია, რომ ჩემი აზრი არ გაიზიარა: „ამიტომ ვერ გავიზიარებთ მ. წურწუმიას თვალსაზრისს იმის თაობაზე, თითქოსდა „რავენდის და ქართულ-სომხური მატრიანეების ინფორმაცია ეჭვმიუტანლად ცხადყოფს, რომ ერთიანი მონარქიის დროშა ნამდვილად თეთრი იყო“. ⁹⁴ ყოველი შემთხვევისათვის, შეგახსენებთ, რომ ეს ჩემი აზრი კი არ გახლავთ, არამედ წყაროების მონაცემები, ცალსახა და ეჭვმიუტანელი.

რამ აიძულა ნ. ჯაველიძე თეთრი დროშის შესახებ წყაროების ერთსულოვანი მონაცემების წინააღმდეგ წასულიყო? რა აუცილებლობამ გამოიწვია „შვინდისფერი აშიის“ გაჩენა თეთრ დროშაზე? თავი და თავი კი სტეფანოს ორბელიანის ცნობაა, რომლის მორგებაც მის ჰიპოთეზასთან ვერაფრით ხერხდება.

ენახოთ ეს ცნობა, რომელიც აღწერს XII საუკუნის საქართველოს მეფისა და ამირსპასალარის დროშებს: „რამეთუ განწესებულ იყო მეფისა ქონებად თეთრისა აღმისა და წითლისა ნიშნისა, და უბრძანეს მათ წითლისა აღმისა ქონებად, დროშისა და თეთრისა ნიშნისა მას ზედა“. ⁹⁵ დ. მუსხელიშვილის განმარტებით, „სომხური სიტყვა „ნშან“ (ნიშანი, გამოსახულება) ამავე დროს „ჯვარს“ ნიშნავდა და ასეც ითარგმნებოდა“. ამრიგად, ტექსტი ასე უნდა წავიკითხოთ (ვთარგმნოთ): „წესად იყო ხელმწიფის (დროშის) ალაში თეთრი ყოფილიყო, ხოლო (ზედ) წითელი ჯვარი ჰქონოდა“. ⁹⁶ სხვაგვარად ფიქრობს ნ. ჯაველიძე, რომელსაც მოჰყავს სტეფანოს ორბელიანის ცნობაში მოხსენებული „ნშანის“ სხვადასხვა თარგმანები და მათგან გამოირიცხავს ჯვრის მნიშვნელობას. ⁹⁷ მისი აზრით, ეს სიტყვა „უნდა ითარგმნოს ცნებით იერსახე, ხატი (წმ. გიორგისა) და არა ცნებით ჯვარი“. ⁹⁸

94 იქვე, 18.

95 სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები, ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა (თბილისი, 1978), 38.

96 დავით მუსხელიშვილი, „ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო დროშა შუა საუკუნეებში“, ლიტერატურული საქართველო, 13-20 მარტი (1998), 5.

97 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისათვის“, 21-22. მისგან განსხვავებით, მიუხედავად იმისა, რომ ხუთჯვრიანი დროშის სანინააღმდეგოდ მოჰყავთ არგუმენტები, ა. სილაგაძე და გ. ჯაფარიძე ობიექტურად აღიარებენ „ნშანის“ როგორც ჯვრის შესაძლო ნაკითხვას და მხოლოდ მის ხუთჯვრად ინტერპრეტაციას უარყოფენ. აპოლონ სილაგაძე, გოჩა ჯაფარიძე, ავმართე დროშა მეფისა, ალმითა წითელ-შავითა (თბილისი, 1999), 17-18.

98 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისათვის“, 25.

დავუშვათ, დავიჯერეთ, რომ სტეფანოს ორბელიანის „ნშანი“ იერსახეა, თან არა უბრალო იერსახე, არამედ წმინდა გიორგის, როგორც ეს ნ. ჯაველიძეს სურს (მერე რა, რომ წმინდანზე მინიშნებაც არ არის ორბელიანის ტექსტში). რა ვუყოთ სიტყვა „წითელს“, რომელიც „ნშანის“ მახასიათებელს, მის მსაზღვრელს წარმოადგენს? თუკი ამ მოცემულობას მთლიანობაში გავიაზრებთ, დავრწმუნდებით, რამდენად უსაფუძვლოა „ნშანის“ იზოლირებულად ახსნის ცდა: თუკი ცალკე აღებული „გამოსახულება“, „იერსახე“, „ხატი“ კიდევ შეიძლება ყველაფერი იყოს, გამოირიცხულია წმინდა გიორგის აღსანიშნად „წითელი გამოსახულება“, „წითელი იერსახე“ ან „წითელი ხატი“ გამოეყენა ვინმეს!

„ნშანის“ წმ. გიორგით ჩანაცვლების უსაფუძვლობა კარგად გამოჩნდება, თუკი ვითარებას თავად სტეფანოს ორბელიანის პოზიციიდან შევხედავთ: გამოდის, ავტორმა წმინდა გიორგის სახელი რატომღაც დამალა და ის უცნაური განსაზღვრებით – „წითელი ნშანით“ ჩაანაცვლა?! ანუ პატივცემულ ნ. ჯაველიძეს სურს დაგვაჯეროს, რომ სტეფანოს ორბელიანი, სივნიეთის ეპისკოპოსი წმინდა გიორგის ხსენებას ერიდებოდა და მას ტექსტში პირობითად „წითელი ნშანის“ სახით მოიხსენიებდა?! გამოდის, სტეფანოს ორბელიანმა ცნობა კი არ მოგვანოდა, არამედ შეგნებულად თავსატეხი გაგვიჩინა. რომელი კონსპირატორი ის იყო, რომ დაშიფრული გზავნილი ჩადო თავის თხზულებაში? სტეფანოსი ორბელიანთა გვარის ისტორიას წერდა, რებუსს კი არ ადგენდა; მისი ცნობა უნდა გავიგოთ როგორც არის და მასში დაფარული მნიშვნელობის ძებნას აზრი არ აქვს; ის გარკვევით აღწერს დროშებს და მისი მონათხრობი სრულიად გასაგები ხდება, თუკი „ნშანს“ წავიკითხავთ როგორც ჯვარს: გამოვა, რომ ორბელიანმა „წითელი ჯვარი“ დაწერა, რაც ამ სიტყვის არათუ მხოლოდ ლოგიკური, არამედ ერთადერთი შესაძლებელი ახსნაა. ⁹⁹

99 სხვათა შორის, ივანე ჯავახიშვილიც კი, რომელიც XVII საუკუნის მოგზაურის კოტოვიჩის (Johannes Cotovicus) მიერ აღწერილი ქართული სამხედრო დროშების საფუძველზე თვლიდა, რომ ქართულ დროშაზე წმ. გიორგი იყო გამოხატული, სწორედ სტეფანოს ორბელიანის ცნობის გათვალისწინებით, სულაც არ მიიჩნევდა, რომ ასეთივე იყო ერთიანი საქართველოს სამეფო დროშაც: „რაკი მე-XIII ს. დამლევის ისტორიკოსს სტ. ორბელიანს საქართველოს სახელმწიფო დროშის ალაშის წ'ა გიორგის სახით მოხატულობის შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი, ამიტომ ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, მე-XI-XIII სს-შიც იყო ალამზე წ'ა გიორგის სახე გამოყვანილი,

გარდა ამისა, თუკი „ნშანი“ წმ. გიორგის გამოსახულება და ხატია, მაშინ „წითელი ნშანი“ გულისხმობს, რომ დროშაზე წითელი წმ. გიორგი იყო დახატული. როგორც ჩანს, მდგომარეობის უხერხულობა თავად ნ. ჯაველიძესაც ესმის და გამოსავლის ძიებაში ზემოხსენებული შვინდისფერი აშია შემოაქვს: „სტ. ორბელიანის „წითელი ნშან“-ის ფერთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ თითქოსდა უცნაურია ალამზე წმ. გიორგის ხატის აღქმა წითელი ფერის გამოსახულებად. მაგრამ, თუკი გავიხსენებთ, რომ გერის ეკლესიის დროშის თეთრ ალამზე ამოქარგული ხატი შვინდისფერი ნაჭრებითაა შემოვლებული, მაშინ სავსებით შესაძლებელია, XIII ს-ის დროშაზე წმ. გიორგის ხატი ასევე ყოფილიყო გარშემოვლებული მენამული ფერის ქსოვილით ან „განყობილი“ ყოფილიყო ყირმიზი აბრეშუმის ძაფიანი ნაქარგით“. ¹⁰⁰ მე თუ მკითხავთ, უცნაური სწორედ ასეთი ახსნაა, რომელიც წყაროში გარკვევით მოცემული წითელი ფერის გამოსახულების ნაცვლად მის წითელ აშიაშემოვლებულ ალტერნატივას გვთავაზობს.

და აქ მივადექით სტეფანოს ორბელიანის ცნობის მეორე ნაწილს, რომელზეც, როგორც წესი, და ეს მხოლოდ ქალბატონ ნინოს არ ეხება, ჯვრიანი დროშის ოპონენტები თვალს ხუჭავენ და მის სრულ უგულებელყოფას ამჯობინებენ. არადა, ეს მონაკვეთი უაღრესად მნიშვნელოვანია და მთლიანობაში, მის პირველ ნაწილთან ერთად, საკმაოდ მარტივ მოცემულობას გვთავაზობს: სტეფანოსის მიხედვით, სამეფო დროშა თეთრია, ზედ წითელი „ნიშნით“, ამირსპასალარის დროშა კი წითელი, ზედ თეთრი „ნიშნით“ ანუ ადგილი აქვს სახელმწიფო დროშის ფერების შენაცვლებას სამხედრო დროშაში. ფერთა შენაცვლება ცნობილი ჰერალდიკური ხერხია, რითაც გამოხატავენ განსაკუთრებულ პატივისცემას იმ დროშისადმი, რომლის ფერებსაც იყენებენ მონაცვლეობით. ¹⁰¹ ქართულ

თუ ეს მერმინდელი დანართია“. ივანე ჯავახიშვილი, „ქართული სამართლის ისტორია“, ნიგნი II, ნაკვეთი II, თხზულებანი, ტ. VII (თბილისი, 1984), 161. მას ეთანხმება ს. ბარნაველიც: „არც შუა საუკუნეების პოლონელი მოგზაურის კოტოვიჩის ცნობა, რომ ქართველების სამხედრო დროშებზედ, ჩვეულებრივ, წმინდა გიორგი იყო დახატული, არ გულისხმობს, რომ ასევე იყო სამეფო გორგასლიან დროშაზედაც“. ბარნაველი, ქართული დროშები, 16.

100 ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისათვის“, 25, შენ. 103.

101 В.В. Похлебкин, Словарь международной символики и эмблематики (Москва, 2004), 206. შუა საუკუნეებში სიუზერენის მიერ ვასალისათვის თავისი ჰერალდიკური

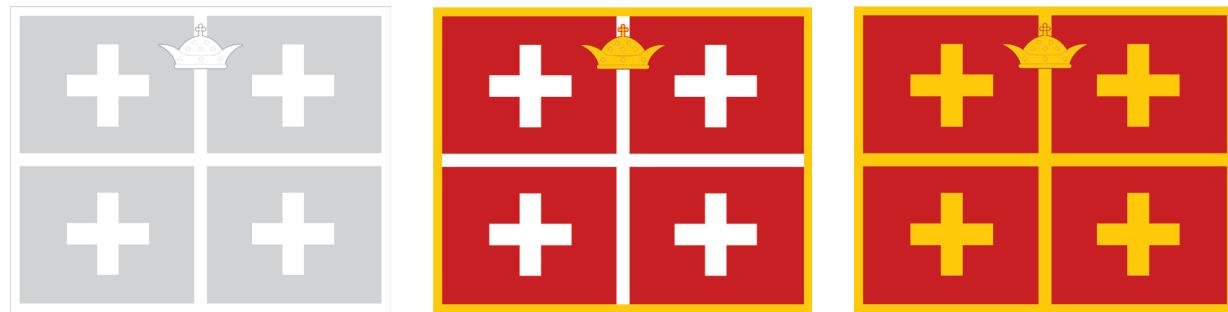
სამეფო და სამხედრო დროშებში კიდევ ერთი ჰერალდიკური ხერხის გამოყენება შეიძლება დავინახოთ: ჩვეულებრივ, სამხედრო დროშა ეროვნული დროშიდან წარმოდგება. ასეა დიდ ბრიტანეთში, საფრანგეთში, შვეიცარიასა თუ სხვაგან. ¹⁰² ასე იყო საქართველოშიც, რაც კიდევ ერთხელ აჩვენებს იმდროინდელი ქართული სახელმწიფოს მესვეურთა მაღალ კულტურას, რომლებიც ამ მეთოდს ჯერ კიდევ XII საუკუნეში იყენებდნენ.

ორბელიანის ცნობის ორივე ნაწილის ფონზე, თავიდან გავიაზროთ ჩვენი ოპონენტის მოსაზრებები, რომელიც გვიმტკიცებს, რომ სამეფო დროშის თეთრ ქსოვილზე წითელ აშიაშემოვლებული წმინდა გიორგი იყო გამოსახული. მაშ რალა იყო გამოსახული ამირსპასალარის წითელ ალამზე? თეთრ აშიაშემოვლებული წმინდა გიორგი? ასე ესმის ნ. ჯაველიძეს წყაროში გარკვევით წარმოდგენილი ფერთა შენაცვლების პრინციპი?! მეტიც, თუ თავსმოხვეულ აშიას უკუვაგდებთ, წყაროს ჩვენებას დავუბრუნდებით და „ნშანში“ წმ. გიორგის ვიგულისხმებთ, გამოვა, რომ მეფის დროშაზე წითელი წმ. გიორგი იყო დახატული, ამირსპასალარის კი – თეთრი წმ. გიორგი. სად ან ვის სმენია ასეთი იკონოგრაფიული ნაჯექ-უკუჯექობა? ვის უნდა მოსვლოდა აზრად წმინდა გიორგის (ან მისი აშიის) ნაირფერად შეფერადება დროშებზე? თუკი XII-XIII საუკუნეების საქართველოში იმდენად ესმოდათ ჰერალდიკა, რომ ფერთა მონაცვლეობის პრინციპს აღიარებდნენ და იყენებდნენ, ნუთუ წითელი ჯვრით წმინდა გიორგის აღნიშვნა გაუჭირდებოდათ თუ ჰერალდიკური კულტურა არ ეყოფოდათ ამისთვის? სტეფანოს ორბელიანის ცნობის ოპონენტისეული ახსნიდან მხოლოდ ერთი რამ შეიძლება გავარკვიოთ: „ნშანის“ ნაკითხვა წმ. გიორგის მნიშვნელობით არის ისტორიულ ფაქტზე ძალადობის ტიპური ნიშუმი.

ნ. ჯაველიძე თავის წერილს ასეთი დასკვნით ამთავრებს: „მ. წურწუმია მ საკუთარი უნარით წყაროს მოძიებისა და დაკვირვებისა, ქართული ვექსილოლოგიისათვის ერთობ საჭირო ცნობას მიაქცია ყურადღება. ამ ძიების შედეგად სპარსელი მემატიანის ცნობები ახა-

სიმბოლიკის რაიმე ფორმით გაზიარება დიდ პატივად ითვლებოდა. შესაბამისი მაგალითები იხ. Maurice Keen, Chivalry (New Haven, 1984), 166.

102 William G. Crampton, „The Dynamics of Flag Evolution,“ Proceedings of the International Congresses of Vexillology, 15 (1993), 92.

სურ. 10. ქართლის სამეფოს დროშა XVI საუკუნეში. რეკონსტრუქცია:
ა) ბრავიკული; ბ) თეთრი ჯვრებით; გ) ოქროს ჯვრებით.

guerra, danno quella del lor Sig(n)re sopra modo ricca e bella; questa e fatta in quattro faccie di fino panno rosso ricamato d'oro con una bellissima croce per faccia, et in cima vn'ornamento di gioie et perli che representa la corona Real”;¹¹³ და მისი ქართული თარგმანი: „იმ მრავალ მდიდრულ დროშათა შორის, რომლებიც ომში მიაქვთ, [ქართველთა] მეფის დროშა ყველაზე მდიდრული და ლამაზია; ის შედგება (გაკეთებულია) ოქროქარგული ნატიფი წითელი ქსოვილის ოთხი ნაწილისაგან, ყოველ (ოთხივე) ნაწილზე (გამოსახული) ულამაზესი ჯვრით, (სულ) მალლა კი ძვირფასი ქვებისა და მარგალიტების ორნამენტით გამოხატული სამეფო გვირგვინია“. ანუ, სვიმონ I-ის ელჩის აღწერით, ქართლის მეფის წითელი დროშა ოთხ ნაწილად არის გაყოფილი და ოთხივე ნაწილზე ჯვარი არის გამოსახული (სურ. 10აბგ). რამეს ხომ არ გავიგებთ ეს აღწერა, მკითხველო?

ზედმეტია საუბარი წარმოდგენილი ცნობის მნიშვნელობის შესახებ. ეს გახლავთ პირველი წერილობითი დასტური იმისა, რომ ქართველები ნამდვილად იყენებდნენ ხუთჯვრიან დროშებს¹¹⁴ და რომ პორტოლანების მონაცემები საქართველოს ტერიტორიაზე დატანილი ხუთჯვრიანი დროშების შესახებ სინამდვილეს უნდა შეესაბამებოდეს; მისგან ვიგებთ, რომ XVI საუკუნის II ნახევარში, სვიმონ I-ის ეპოქაში, ქართლის სამეფოში ჯერ კიდევ იყო შენარჩუნებული ხუთჯვრიანი დროშის გამო-

¹¹³ ფერნანდესი, ტაბალუა, *დოკუმენტები საქართველოს ისტორიისათვის ესპანეთის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში*, 217.

¹¹⁴ ოპონენტები შეიძლება იმაზეც შეგვედავონ, ცნობაში გარკვევით მხოლოდ ოთხი ჯვარია დასახელებული და მეხუთე საიდან მოგაქვთო; საქმე ისაა, რომ დროშის ოთხ ნაწილად გაყოფა მხოლოდ ცენტრალური ჯვრით არის შესაძლებელი.

ყენების ტრადიცია.¹¹⁵ ცნობაში არ არის აღნიშნული დროშაზე გამოსახული ჯვრების ფერები; ეს შესაძლოა იყოს თეთრი¹¹⁶ ან სულაც ოქროსფერი, ოქროთი ნაქარგი. ასეა თუ ისე, ოქროსფერი თუ თეთრი (თუნდაც ნებისმიერი სხვა ფერი), საქმის ვითარებას ეს არ ცვლის – აღმის ოთხივე კუთხეში დატანილი ჯვრები სწორედაც რომ ხუთჯვრიანი კომპოზიციის სასარგებლოდ მეტყველებს!

მამუკა წურწუშია

ისტორიის დოქტორი

ლი კუთხით გაშუქდა, რაც შეავსებს და გაამდიდრებს ქართული სამეფო დროშის თაობაზე შექმნილ ლიტერატურას. ნუ დავჩრდილავთ ამ წვლილს ოდენ წარმოსახვით ნასაზრდოები თვალსაზრისების გამომზეურებით“.¹⁰³ ჩემი უმნიშვნელო წვლილის აღნიშვნისათვის მადლობას მოგახსენებთ ქალბატონო ნინო, მაგრამ ნება მიბოძეთ გკითხოთ: თუკი თქვენ ქართული დროშის ჩემეულ რეკონსტრუქციას – თეთრ ფონზე წითელ ჯვარს, რომელიც, სხვა თუ არა, სტეფანოს ორბელიანის „ნშან“-ის ერთ-ერთ მნიშვნელობას (ჯვარს) მაინც ეფუძნება, „ოდენ წარმოსახვით ნასაზრდოებს“ უწოდებთ, მაშ ჩვენ რაღა დავარქვათ თქვენ მიერ შემოთავაზებულ ალტერნატივას – შვინდისფერ აშიაშემოვლებულ თეთრ დროშას, რომელიც არაფერს ეფუძნება?! ალბათ, აჯობებს, ისევ თქვენ დაგესესხოთ და ასეთ „რეკონსტრუქციას“ თქენივე ტერმინი – არასიმართლე ვუწოდოთ. კი ვხვდები, აშიაშემოვლებული დროშის მთელ დიდებულებას სრულად ეს სიტყვაც რომ ვერ გადმოცემს, მაგრამ რა გაეწყობა, ვალარებ, რომ ამ შემთხვევაში ჩემი წარმოსახვაც კი უძლურია.

P.S.

ამ წერილში საგანგებოდ არ ვმსჯელობ ხუთჯვრიან დროშაზე, არც მის წინააღმდეგ ნ. ჯაველიძის მიერ მოყვანილი არგუმენტების¹⁰⁴ განხილვას ვაპირებ და არც ამ რთული საკითხის საფუძვლიანად გარკვევას ვგეგმავ, ჩემი ოპონენტისაგან განსხვავებით, რომელიც „ესეოდენ მძიმესა საქმესა ასე სუბუქად შეეხო“ და კატეგორიულად განგვიცხადა: „აქ „გასარკვევი“ არაფერია – წითელი ჯვარი, როგორც წმ. გიორგის სიმბოლო და, მით უფრო, „ხუთჯვრიანი“ კომპოზიცია არ ყოფილა გამოხატული არც სამეფო და არც სხვა სახეობის ქართული დროშის ალამზე. ასეთი ფაქტი საისტორიო წყაროებიდან ცნობილი არ არის“.¹⁰⁵

მაგრამ განსჯისათვის მინდა შემოგთავაზოთ ერთი ცნობა ქართლის სამეფო დროშის შესახებ, რომელიც ნ. ჯაველიძესაც მოყავს თავის წერილში,¹⁰⁶ რაღა თქმა უნდა, ისევ სხვისი (ე.

¹⁰³ ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 27.

¹⁰⁴ იქვე, 26.

¹⁰⁵ იქვე, 26-27. ასევე იხ. მისი: „დაუსაბუთებელი და მცდარია აზრი იმის თაობაზე, თითქოსდა ე.წ. ხუთჯვრიანი სიმბოლო ქართულ სინამდვილეს, კერძოდ, სამეფო დროშას უკავშირდებოდეს“. იქვე, 26.

¹⁰⁶ იქვე, 22-23.

მამისთვალიშვილის) ნაშრომიდან¹⁰⁷ და არა უშუალოდ წყაროდან: „იმ მრავალ დროშათა შორის, რომლებიც ომში მიაქვთ, ქართველთა მეფის დროშა ჩვეულებრივზე უფრო მდიდარია და ლამაზი. ის გაკეთებულია ოთხი განის თხელი წითელი ქსოვილისაგან, ოქროთი მდიდრულად მორთული ულამაზესი ჯვრით, ყოველ განზე ორნამენტებით მორთული უძვირფასესი ქვებით და მარგალიტებით, მწვერვალზე გამოხატულია მეფის გვირგვინი“. ამ ცნობას, პატივცემულმა მკვლევარმა, ისე რომ გადამონმებით თავი არ შეუწუხებია, მყისვე გამოუტანა განაჩენი: „ესპანურ საბუთში დამონმებული ფრაზა „ქართველთა მეფის... ოქროთი მორთული ჯვარი“ უნდა გავიგოთ არა როგორც ალამზე დახატული, არამედ დროშის ბუნზე დამაგრებული ჯვარი“.¹⁰⁸

დავუბრუნდეთ ისევ ცნობას. ეს ნაწყვეტი ამოღებულია მარკო ანტონიო აბაგაროს ვრცელი მოხსენებიდან, რომელიც მან 1588 წელს, სვიმონ მეფის ელჩის ალექსანდრეს მონათხრობის საფუძველზე შეადგინა და სანტა სევერინას კარდინალს წარუდგინა.¹⁰⁹ საბუთი დაიბეჭდა ლ. ხ. ფერნანდესისა და ი. ტაბალუას მიერ ესპანეთში გამოცემული დოკუმენტების კრებულში,¹¹⁰ რომელიც ქართულ ენაზეც ითარგმნა.¹¹¹ სწორედ ამ თარგმანიდან ჰქონდა მოყვანილი ადგილები ე. მამისთვალიშვილს, რომლითაც ნ. ჯაველიძემაც ისარგებლა.

ცნობამ სვიმონ მეფის დროშის შესახებ იმთავითვე მიიპყრო ჩემი ყურადღება, რადგან მისი ქართული თარგმანის სისწორემ დამაეჭვა. მართლაც, საბუთის იტალიური დედნის შემონმებამ სრულიად სხვა ვითარება ცხადყო.¹¹² მოგვყავს იტალიური დედანი: „Tra le altre richissime bandiere che sogliono portare in

¹⁰⁷ იხ. ელდარ მამისთვალიშვილი, *საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია*, II (თბილისი, 2011), 193.

¹⁰⁸ ჯაველიძე, „XI-XIII საუკუნეების ქართული დროშის იერ-სახის გარკვევისთვის“, 26.

¹⁰⁹ ეს გახლავთ რომის კურიის პოლიტიკის წარმართველი, გავლენიანი კარდინალი და ცნობილი ინკვიზიტორი ჯულიო ანტონიო სანტორიო, რომელიც სანტა სევერინას დიოცეზის არქივისკოპოსიც იყო.

¹¹⁰ Luis Gil Fernández, Iliá M. Tabagua, *Fuentes para la historia de Georgia en bibliotecas y archivos españoles (siglos XI-XVII)*, Madrid, 1993.

¹¹¹ ლუის ხილი ფერნანდესი, ილია ტაბალუა, *დოკუმენტები საქართველოს ისტორიისათვის ესპანეთის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში (XV-XVII სს.)*, მადრიდი, 1991.

¹¹² ჩემი გულითადი მადლობა პროფ. მურმან პაპაშვილს, რომელმაც ამ ძვირფასი საბუთის დედანი მოგვანოდა.